

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA QORAQALPOQ XALQ QO'SHIQLARIDAN FOYDALANISHNING ETNOGENEZESI VA MADANIYATNING O'ZIGA XOSLIGI

Moyanov Bklasbay Jiyenbaevich,

O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali.

«Xalq ijodiyoti» kafedrasi doçenti., Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)

Mazkur maqolada milliy o'zlikni anglashda Qoraqalpoq xalq qo'shiqlaridan foydalanishning etnogenezesi va madaniyatining o'ziga xosligi, ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu yuksak ma'naviyatli va madaniyatli shaxslarni shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek maqolada, har bir insonda u qaysi millatga mansubligidan qat'iy nazar o'z vatani, milliy madaniyati va qadriyatlarini tarixini bilishga bo'lgan ehtiyoji uning ichki dunyosi bilan bog'liq ekanligi, xalq qo'shiqlarining yoshlar ma'naviy dunyosini boyitishdagi roli to'g'risida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: milliy o'zlikni anglash, qoraqalpoq xalq qo'shiqlari, etnogenezesi, ma'naviyat, madaniyat, milliy madaniyat, urf-odat, qadriyat, musiqiy bilim, an'analar, cholg'u ijrochiligi, hofizlik san'ati.

ЭТНОГЕНЕЗ И КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ПОНИМАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Моянов Бкласбай Жиенбаевич,

Нукусский филиал Государственного института искусства и культуры Узбекистана. Доцент кафедры «Народное искусство»/ Доктор философии по педагогическим наукам (Doctor of Philosophy)

В данной статье с научно-теоретической точки освещаются этногенез и культурное своеобразие использования каракалпакских народных песен в реализации национальной идентичности, одной из основных задач системы образования, которой является формирование высокодуховных и культурных личностей. зрения. Также в статье обсуждалось потребность каждого человека знать историю своей Родины, национальную культуру и ценности, независимо от его национальности, связана с его внутренним миром, ролью народных песен в обогащении духовного мира молодежи.

Ключевые слова: осознание национальной идентичности, каракалпакские народные песни, этногенез, духовность, культура, национальная культура, традиция, ценность, музыкальные знания, традиции, игра на музыкальных инструментах, искусство.

ETHNOGENESIS AND CULTURAL SPECIFICITY OF USE OF KARAKALPAK FOLK SONGS IN UNDERSTANDING NATIONAL IDENTITY

Moyanov Ilasbay Jienbaevich,

Nukus branch of the State Institute of Art and Culture of Uzbekistan.

Associate Professor of the Department of Folk Art / Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Doctor of Philosophy)

This article, from a scientific and theoretical point of view, highlights the ethnogenesis and cultural originality of the use of Karakalpak folk songs in the realization of national identity, one of the main tasks of the education system, which is the formation of highly spiritual and cultural individuals. vision. The article also discussed the need of every person to know the history of his homeland, national culture and values, regardless of his nationality, connected with his inner world, the role of folk songs in enriching the spiritual world of youth.

Key words: awareness of national identity, Karakalpak folk songs, ethnogenesis, spirituality, culture, national culture, tradition, value, musical knowledge, traditions, playing musical instruments, art.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 fevral 2022 yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarorida "2022/2023 o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash" masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan. [1]

Shu nuqtai nazardan qaraganda zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu yuksak ma'naviyatli va madaniyatli shaxslarni shakllantirishdir. Ushbu vazifaning dolzarbligi Qoraqalpoq xalqining hayot tarzini badiiy va estetik qadriyatlarini, musiqiy pedagogikasidan foydalanish etnogenezesi va madaniyatining o'ziga xosligi qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq. Madaniyatli yosh avlodni jamiyat hayoti

davomida to'plangan badiiy qadriyatlarga murojaat qilmasdan amalga oshirib shakllantirib bo'lmaydi. Tarixiylik tamoyiliga ko'ra aytishimiz mumkin, u yoki bu millatning asrlar davomida yaratgan qadriyatlari bo'lib, unda millatga xos belgilar, fazilatlar, tuyg'ular, yaratilgan moddiy va ma'naviy an'analar asosiy o'rinni egallaydi. Bu qadriyatlar biror millat vakillari uchun milliy o'zlikni anglashda umumiy hisoblanadi.

Alohida qayd etib o'tish joizki, milliy o'zlikni anglashda millat (etnik guruh), etnik guruh kabi tushunchalarning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratish, shuningdek har bir insonda u qaysi millatga mansubligidan qat'iy nazar o'z vatani, milliy madaniyati va qadriyatlari tarixini bilishga bo'lgan ehtiyoji uning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib o'zlikni anglash jarayonida amalga oshadi. [6]

Milliy qadriyatlar jamiyatning rivojlanishi jarayonida o'zidagi va o'zga millatlardagi eng yaxshi belgilarni uyg'ulashtira borib, umuminsoniy qadriyatlar bilan bir butunlikni tashkil etadi. Ayni paytda milliy qadriyatlar dunyodagi xalqlar qatorida mazkur millatning mavjudligini, o'ziga xosligini namoyon etadiki, bundan har bir millat kishisida o'ziga xos faxr tuyg'usi vujudga keladi. Har bir millat o'z qadriyatlarini yillar, asrlar davomida yangi-yangi qirralar bilan boyitib boradi. Millat bor ekan, milliy qadriyatlar shakllanib, rivojlanib boradi va umuminsoniy qadriyatlar tarkibiga qo'shiladi.

Shu o'rinda musiqiy qadriyatlarning pedagogik vosita ekanligini ham alohida ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Cholg'u ijrochiligi, hofizlik san'atini namoyish etish ham yosh avlodni tarbiyalashning o'ziga xos ma'naviy quroli bo'lib, uning pedagogik jihatlariga – ta'lim va tarbiyadagi ahamiyatiga alohida e'tiborni qaratish muhimdir.

Tarix fanidagi mavjud ilmiy metodologik ishlanmaga ko'ra etnogenez deb ilgaridan mavjud bo'lgan bir necha etnik komponentlar asosida yangi etnos (elatl)ning vujudga kelishiga aytiladi. Etnogenez (etno... va ... genez) xalqning kelib chiqishi ma'nosini anglatadi. «Etnogenez» tushunchasi fanga ilk marotaba 20-asrning 20-y. larida N. Ya. Marr tomonidan kiritilgan. [8]

Har bir xalqning tarixi uning etnogenezi va etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Etnogenez etnik tarixning ma'lum bosqichlarida vujudga kelib ma'lum bir etnosning elat, xalq bo'lib shakllanishiga qadar bo'lgan davrda davom etadigan tarixiy va etnomadaniy jarayondir. Odatda, biror bir xalqning etnogenezini, uning etnik qatlamlari tarkibini aniqlamay turib, u xalq haqida, u tarkib topgan hudud va uning davlatchiligi haqida biror ilmiy tasavvur yaratish mumkin emas. [9]

Alohida e'tirof etib o'tish lozimki, qo'shiqlar qoraqalpoq xalqining musiqiy san'atida keng rivojlangan mashhur janrlardan biri hisoblanadi. Xalq o'zining siyosiy hayot tarzi bilan ma'naviy kayfiyatini: udumi, ongi va psixologiyasini o'ziga singdirgan tarixiy voqealarga boy qo'shiqlarda aks ettirgan. Qo'shiq odamlarda halol mehnat, chin do'stlik, mustahkam muhabbat va qahramonlik hislarini o'zida mujassamlashtirib, estetik zavq bag'ishlaydi. Ular yalpi xalqning tushunchasiga, o'ylariga mos bo'lib, odamlar qo'shiq, kuylari orqali o'zlarining quvonchi, qayg'u-alamlari, orzu-istaklarini izhor etib kelgan. Chunki, so'z bilan ifodalab bo'lmaydigan nozik uylarni kuy orqali berish ancha engil va ta'sirli chiqishi barchaga ma'lum. Shu sababli, xalq qo'shiqlari o'zi yaratgan xalqning hayot tarzi bilan qaynab, pishib, xalq tarixi bilan birga rivojlanib keldi.

Qoraqalpoq xalq qo'shiqlari oktyabr inqilobigacha O'rta Osiyoning boshqa xalqlaridagidek nota yozuvi bo'lmaganligi tufayli avloddan avlodga, otadan bolaga deganidek, ustozdan shogirdga o'tish yo'li bilan zamonimizga etib keldi. Qo'shiqchilar va xalq ijodiyoti vakillari yordamida asrlar davomida xalqning xotirasida saqlanib kelayotgan musiqiy boylik yoshlarimizni musiqiy tarafdin madaniyatli qilib tarbiyalashda bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. [10]

Qoraqalpoq xalqi o'zining og'zaki ijodiga, xususan, qo'shiqlarning alvon turlariga juda boydir. Ular xalqning asrlar davomida ioragida saqlanib kelayotgan o'ylari, iorak tuyg'usi va kayfiyatini bildirish barobarida chuqur tarixiy manbalarga ega.

Xalq o'zining ichki tuyg'ularini nafaqat kuy orqali, balki kuy bilan matnning birikmasi bo'lgan qo'shiq orqali ham har tomonlama etkazib bera oldi. Mehnatkash xalq o'zining qo'shiq ijodiyotida turmush voqeligini real bayon qilgan. Elning qiyinchilikga uchrab, ko'p marotaba ko'chib-qo'nishiga qaramasdan, o'zining qo'shiq ijodiyotini qadrlab asray bildi. U har qanday qiyin sharoitda ham xalqning ma'naviy boyligi sifatida xizmat qildi. Shu sababli xalq o'zining san'atini nafaqat ko'ngil ko'tarish uchun, balki ozodlik, mustaqillik, halol mehnat va yaxshi hayot uchun kechgan kurashlarda keskir qurol sifatida ham foydalandi.

Qoraqalpog'istonda san'at turlarining rivojlanishi o'zining qadim tarixiga ega. Qoraqalpog'iston noyob va boy madaniy merosga ega. Bu uning qadimiy arxeologik va me'moriy yodgorliklari, o'ziga xos xalq og'zaki ijodi, ijro san'ati, urf-odatlar va milliy hunarmandchilik faoliyatida aks etadi. Qoraqalpog'iston hududida ko'plab arxeologik va me'moriy yodgorliklar bo'lib, ular asosan mudofaa binolari va aholi turar joylari bo'ylab qad rostlagan bir necha ajoyib qal'alar misolida o'z aksini topadi. Ularning eng qadimiysi miloddan avvalgi IV asrga (Qadimgi Xorazmning Ahamoniylar imperiyasi tarkibidan chiqishi davri) borib taqaladi. Miloddan avvalgi I asrning boshlarida Qadimiy Xorazm, Kushon imperiyasiga qadar yetib borgan madaniyatning ta'siri ostida qoldi. Buning eng yorqin misolida, ajoyib Tuproq-qal'a shahri va qal'asining

qurilishini ko'rish mumkin. Bu davrga kelib, qurilishning yangicha shakllari, shu jumladan, aholi punktlari ichidagi shakli biroz kichikroq qal'alar paydo bo'ldi. [9]

Qadimgi Xorazm shuningdek, zardushtiylikning vatani hisoblanadi. Bunga, saqlanib qolgan ko'plab arxeologik yodgorliklar: dahmalar, olovga sig'inadigan ibodatxonalari, ossuariylardan iborat (mayyitlar suyaklari) qabristonlari va boshqalar dalolat beradi. VIII asrda Islom dini kirib kelishi bilan nafaqat ushbu hududdagi aholining turmush tarzi va dini, balki shaharning arxitekturasi ham katta o'zgarishlarga uchradi. Ilk pishgan g'isht paydo bo'ldi va undan ajoyib me'moriy bezaklar va epigrafik yozuvlar bilan bezatilgan serhasham maqbaralar, masjidlar va gumbazli xonaqohlar qurildi. Orolbo'yi mintaqasi, minglab yillar davomida madaniyatlarning chorrahasida bo'lgan. Ushbu mintaqadan Ustyurt platosi orqali Yevropa, Kavkaz, Old Osiyo, Markaziy Osiyo va Xitoy xalqlari orasida madaniy va iqtisodiy aloqalarni rivojlanishida katta hissa qo'shgan Buyuk Ipak yo'li o'tgan. Buyuk Ipak yo'lining asosiy yo'nalishlaridan biri Don daryosining pastki oqimida joylashgan katta qadimiy Tanais shahridan o'tgan. Keyinchalik u janubiy rus tepaliklari, Quyi Povoljye, Orolbo'yini kesib o'tib, Janubiy Qozog'iston orqali Oltoy va Sharqiy Turkistonga chiqqan va Buyuk Ipak yo'lining asosiy katta yo'li bilan birlashgan degan farazlar mavjud. Shimoliy Orolbo'yidan Xorazm orqali o'tgan ushbu yo'lining yo'nalishlaridan biri So'g'diyona va yanada janubroqqacha borgan. Shunday qilib, Buyuk Ipak yo'li tarixi bilan bog'liq bir necha ming tarixiy va me'moriy yodgorliklar, Farg'ona vodiysidan Orol dengizi sohiligacha bo'lgan hududda joylashgan. Qoraqalpoqlarning o'ziga xosligi, ularning xalq og'zaki ijodi, raqs va musiqa madaniyati va marosimlarida aks etgan bo'lib, bugungi kunda ular, xalqning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning eng keng ommalashgan turlariga, jiraular (xalq oqinlari) va baxshilar (qo'shiqchimashshoqlar) va eposlar (Alpomish va Qirq qiz va boshqalar) kiradi. Qoraqalpog'iston ana'nalari hunarmandchilikda ham yaxshi namoyon bo'lgan. Qoraqalpoq qadimiy hunarmandchilik namunalariidagi sodda naqsh va shakllar, ularning Qadimiy va O'rta asr Markaziy Osiyo ko'chmanchilari san'ati bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Qoraqalpoqlarning qadimiy hunarmandchiligi, ularning qadimiy turar joylari (yurtalar), zarur uy-ro'zg'or buyumlari va mavjud materiallari (yung, teri, suyak, yog'och, paxtalar) asnosida rivojlangan. XX asrning boshlarida yurtalarni bezatish uchun ayollar, bezakli matlar, rangbarang kigizlar tayyorlashgan, naqshli polos va sholchalar to'qishgan shuningdek, qiyqimlar to'qimachiligi bilan shug'ullanishgan. Barcha voyaga yetgan ayollar kashtachilik hunarini egallashgan. Erkaklar esa murakkabroq hunar turlari bo'lmish, yurtalar va musiqiy asboblarni tayyorlash, yog'och o'ymakorligi, zargarlik buyumlari, terini qayta ishlash va boshqalar bilan mashg'ul bo'lishgan.

O'zbeklarning Afandisi kabi qoraqalpoqlarning qiziqchisi O'mirbek laqqisi bor. O'mirbek laqqi o'z og'zaki latifalarida ayrim shaxslar va jamiyatdagi kamchiliklar ustidan kuluvchi xalq qahramoni sifatida gavdalangan. U adolatsiz amaldorlar, qozilar, so'zi bilan ishi mos kelmaydigan ruhoniylar kirdikorlarini fosh qilib, mardlik, to'g'rilik, haqiqat, adolatni kuylagan. U o'z latifalarini yengil mutoyiba, achchiq hajv bilan ixcham ifodalab, tinglovchilarni xursand qilgan. Qoraqalpoqlarning qahramonlik dostonlari qadimdan ma'lum. Ulardan "Qirqqiz", "Alpomish", "Qo'blan", "Mastposhsho", «Edigey» dostonlarida qoraqalpoqlarning voqealarga boy tarixi kuylanadi. Masalan, «Edigey» dostonida Amir Temur, To'xtamish faoliyati bilan bog'liq voqealar bayon etilsa, «Qirqqiz» da qoraqalpoq xalqining XVIII asrda jung'or qalmoqlariga qarshi ozodlik kurashi, Xorazm xalqining Eron shohi Nodirshohga qarshi kurashi o'z badiiy ifodasini topgan. Qoraqalpoqlarning xalq qo'shiqlarida el-yurt yo'lboshchilari, qahramonlari Maman botir, Esangeldi mahram, Oydo'stbiy, Ernazarbiylar ulug'lanadi. Qozoq ma'rifatparvar olimi Cho'qon Valixonovning: «Qoraqalpoqlar sahrodagi birinchi shoir ham qo'shiqchilardir, shundan keyin qirg'izlar va turkmanlar», degan so'zlari bejiz aytilmagan. Qoraqalpoq adabiyotida XVII-XVIII asrlardagi tarixiy voqealarni badiiy shaklda aks ettirgan «Qirqqiz» dostoni alohida o'rin tutadi. Bu asar qoraqalpoq xalq qahramonlik eposidir. Bu doston atoqli xalq baxshisi (jirovi) Qurbonboy baxshi Tojiboy o'g'lidan 1939- 1940-yillarda yozib olingan. Asar erksevarlik, vatanparvarlik va insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Asarning bosh qahramoni Guloyim o'zining qirq nafar dugonasi va o'z sevgilisi Arslon bilan birga Eron shohi Nodirshoh hamda jung'or xoni Surtoyshi hujumidan yurtini himoya qilishga o'tlanadi. Guloyim Xorazmni ozod qilib, u yerda qoraqalpoq, turkman, o'zbek Qoraqalpoqlarning o'ziga xosligi, ularning xalq og'zaki ijodi, raqs va musiqa madaniyati va marosimlarida aks etgan bo'lib, bugungi kunda ular, xalqning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning eng keng ommalashgan turlariga, jiraular (xalq oqinlari) va baxshilar (qo'shiqchimashshoqlar) va eposlar (Alpomish va Qirq qiz va boshqalar) kiradi. Qoraqalpog'iston ana'nalari hunarmandchilikda ham yaxshi namoyon bo'lgan.

Qoraqalpoq qadimiy hunarmandchilik namunalariidagi sodda naqsh va shakllar, ularning Qadimiy va O'rta asr Markaziy Osiyo ko'chmanchilari san'ati bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Qoraqalpoqlarning qadimiy hunarmandchiligi, ularning qadimiy turar joylari (yurtalar), zarur uy-ro'zg'or buyumlari va mavjud materiallari (yung, teri, suyak, yog'och, paxtalar) asnosida rivojlangan. XX asrning boshlarida yurtalarni bezatish uchun ayollar, bezakli matlar, rangbarang kigizlar tayyorlashgan, naqshli polos va sholchalar

to'qishgan shuningdek, qiyqimlar to'qimachiligi bilan shug'ullanishgan. Barcha voyaga yetgan ayollar kashtachilik hunarini egallashgan. [9]

Qoraqalpoq musiqa madaniyati milliy og'zaki ijodda gavdalanadi. Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar - qo'shiqchi, baxshi, qo'shiqchi dutor cholg'usi jo'rligida qo'shiq va dostonlarni ijro etuvchi)lar, hikoyachi jъrau, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Ular orasida G'aribniyaz, Eshbay, Aqimbet, Musa, Sueu, Shernazar, Arzy, Juman, Esjan, Japaq Orinbay. [8]

Xulosa qilib aytganda milliy o'zlikni anglashda Qoraqalpoq xalq qo'shiqlaridan foydalanishning etnogenezesi va madaniyatining mazmunini belgilashda Sharq mutafakkirlari merosi, pandnomalari, adabiyot va san'at namunalari, tarixiy, ilmiy, diniy qadriyat, an'ana va urf-odatlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 fevral 2022 yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori. <https://lex.uz/docs>
2. Quronov M. Milliy tarbiya. – T.: "Ma'naviyat", 2007. – 240 b.
3. Qoraboyev U. Madaniy tadbirlar. (Madaniy hordiq nazariyasi va amaliyoti fani bo'yicha o'quv qo'llanma). - T.: Toshkent kartografiya fabrikasi, 2003. - 320 b.
4. Mustafayev Sh.N. Oliy ta'lim modernizatsiyasining artpedagogik asoslarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Samarqand – 2023
5. Ro'ziyeva D.N. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. ...diss. – T., 2007. – 254 b.
6. Saporova G.A. Qoraqalpoq xalqi ma'naviy-diniy madaniyati rivojiga milliy o'zlikni anglashning ta'siri. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent-2019
7. Ochildiyev A. Milliy fazilatlarimiz. Vatanparvarlik. –T.: Milliy g'oya va mafkura ilmiy amaliy markazi, 2008. – 20
8. [file:///C:/Users/99891/Downloads/1998-Article%20Text-5039-1-10-20220424%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/99891/Downloads/1998-Article%20Text-5039-1-10-20220424%20(1).pdf)
9. Oriental Art and Culture – Scientific-methodical journal (dsmi-qf.uz)
10. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-e/etnogenezes-uz/>